

Migratie tussen Indonesië en Nederland

GERT OOSTINDIE EN JEANNETTE SCHOORL

Eeuwenlang was Nederland een koloniale mogendheid. Vanaf de vroege 17^e eeuw vertrokken Nederlanders naar de koloniën in Afrika, de Amerika's en Azië. Andersom arriveerden inwoners uit die koloniën in het 'moederland'. Het ging om kleine aantallen; in de koloniale tijd, vooral in de 20ste eeuw, werd alleen het Nederlands-Indische migratiecircuit uiteindelijk getalsmatig betekenisvol. De naoorlogse dekolonisaties veroorzaakten immigratie naar Nederland op veel grotere schaal; daartegenover stond slechts geringe emigratie of retourmigratie naar de voormalige kolonie. Hoe heeft de migratie tussen Indonesië en Nederlands-Indië zich in de afgelopen eeuw ontwikkeld; wat waren de achtergronden en wie migreerden er?

Twee Nederlandse echtparen in Nederlands-Indië met hun kinderen. 1935-1940.

Foto: Collectie SPAARNESTAD PHOTO/ Fotograaf onbekend.

Als gevolg van betere overlevingskansen en de meerwaarde van registratie als Europeaan voor kinderen van gemengde afkomst, begon de aanvankelijk zeer kleine Europese bevolking in Nederlands-Indië (zie kader) vanaf het

midden van de 19^e eeuw toe te nemen, tot ongeveer 80.000 in 1903. 'Europees', omdat naar schatting een vijfde tot een kwart van de migranten – onder meer soldaten, handelaars, ingenieurs – uit andere Europese landen dan Nederland afkomstig was. Er ontwikkelde zich een sterk op Europa georiënteerde, gemengd Europees-Indische elite van plantage-eigenaren en bestuursambtenaren die vaak ook hun kinderen naar Nederland stuurden voor een opleiding.

Pas na het einde van de koloniale pacificatieoorlogen kwam de burgermigratie echt op gang, onder invloed van de sterke economische expansie vanaf het begin van de 20ste eeuw. Die expansie werd mede mogelijk gemaakt door twee technologische ontwikkelingen, te weten de opening van het Suezkanaal en de opmars van het snelle stoomschip. Deze innovaties bekortten de reistijd tussen Nederland en Indië aanzienlijk. Net als met de militaire migratie ging het ook nu om tijdelijke migratie, dit keer echter van hoger opgeleiden en niet alleen van mannen maar ook van vrouwen en gezinnen. Indië behield het karakter van een exploitatiekolonie gebaseerd op Europees prestige waarin massale

KOLONIALE MIGRATIE TOT DE 20STE EEUW

Met de komst van de Nederlanders op de Indonesische eilanden (1619) ontwikkelden zich eerst handelsposten van de VOC en vervolgens ook een geleidelijke territoriale expansie in de archipel. Dit bracht migratie van Nederlanders en andere Europeanen met zich mee, aanvankelijk vooral op bescheiden en vaak tijdelijke basis; er vestigde zich geen permanente Europese bevolkingsgroep. Dat had deels te maken met het ontmoedigingsbeleid van de VOC die haar monopolies angstvallig bewaakte, en deels met de hoge sterftekans door tropische ziekten.

Koloniale oorlogen, expeditieën en tropische ziekten vereisten in de 19^e eeuw de aanvoer van vooral grote aantallen soldaten: in totaal zijn tussen 1815 en 1914 ongeveer 160.000 militairen naar Indië vertrokken, 1,5 procent van de Nederlandse jonge mannen, naast tienduizenden andere Europeanen (Duitsers, Fransen, Belgen, Zwitsers). De migratie van Nederlandse en andere Europese burgers bleef van marginaal belang, hooguit enkele honderden per jaar, ondanks geleidelijk betere communicatiemogelijkheden en afnemende sterfterisico's. Rond 1814 zouden er op Java niet meer dan 16.000 Europeanen hebben gewoond en hun afstammelingen gingen vrij geruisloos op in de Indonesische samenleving.

vestiging van Europeanen, zeker van minder welgestelden, niet paste.

Vanuit Nederlandse optiek ging het inmiddels om aanzienlijke aantallen. Het totaal aantal Nederlanders dat tussen 1900 en 1965 naar Indië is gemigreerd moet tussen de 140.000 en 160.000 hebben gelegen, waarvan ongeveer twee derde vóór de Tweede Wereldoorlog. Daar stond een aanzienlijke retourmigratie tegenover, zodat met recht van een circulaire migratie kan worden gesproken. Van de in Nederland tussen 1812 en 1922 geboren generaties die de kinderjaren overleefden is meer dan 1,5 procent als volwassene naar Indië vertrokken. Ten opzichte van de totale bevolking in Indië (70 miljoen) bleven deze aantallen marginaal: in 1942, aan de vooravond van de Japanse bezetting, woonden er in Indië ongeveer 175.000 Indo-Europeanen, een kleine 100.000 *totoks* (immigranten uit Nederland), en enkele tienduizenden andere Europeanen.

Dekolonisatie

De Duitse bezetting van Nederland (1940) maakte een einde aan dit migratiecircuit. Pas na de bevrijding van Nederland en de capitulatie van Japan, dat sinds 1942 de kolonie bezet had gehouden en een groot deel van de 'Europese' bevolking onder erbarmelijke omstandigheden had geïnterneerd, kon het passagiersverkeer weer op gang komen. Inmiddels was echter sprake van een radicaal gewijzigde politieke situatie. Op 17 augustus 1945, twee dagen na de Japanse capitulatie, was de onafhankelijkheid uitgeroepen door Indonesische nationalisten onder leiding van Soekarno en Mohammad Hatta. Tot de formele soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 werd beurtelings militair en diplomatiek strijd geleverd om vormgeving en afloop van de dekolonisatie. Den Haag wist Nieuw-Guinea (Papoea), zeer tegen de zin van Jakarta, nog buiten de overdracht te houden. In 1962 zag Nederland zich onder zware internationale druk gedwongen om alsnog dit laatste deel van het koloniale bezit over te geven.

De migratiecijfers vanuit Indonesië reflecteren dit turbulente dekolonisatieproces. Tussen 1945 en 1965 was sprake van een permanent immigratieoverschot in Nederland, met de grootste pieken direct na het einde van de oorlog en in de jaren rond de soevereiniteitsoverdracht, en een laatste piek rond de overdracht van Nieuw-Guinea (figuur 1). In de tweede helft van de jaren veertig ging het om 125.000 personen, van wie er zo'n 70.000 in 1946 arriveerden. In de daarop volgende jaren (1947-1949) keerden 76.000 mensen weer terug naar Indië. In totaal migreerden tijdens en na de dekolonisatieperiode naar schatting 300.000 mensen uit Indonesië naar Nederland. Nicolaas en Sprangers (2007) noemen zelfs een aantal van 400.000; de verschillen hebben mogelijk te maken met het al dan niet meetellen van de tijdelijke evacués van kort na de oorlog.

Het overgrote deel van de migranten, ruim 250.000, bestond uit de juridische categorie van 'Europeanen'. Voor een deel waren dit in Nederland geboren, die dus remigreerden. Een groter deel van deze Europeanen bestond uit de

groep die al generaties in de kolonie woonde en veelal gemengd Euraziatisch was. Ook mensen uit deze 'in Indië gewortelde' groep werden, het juridische criterium volgend, wel aangeduid als 'repatrianten'. Daarnaast waren er drie kleinere groepen migranten, die niet tot de Europese bevolking werden gerekend. Dit betrof allereerst Molukse soldaten van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) met hun families; zij kwamen grotendeels in 1951, totaal ongeveer 12.000 mensen. Dan waren er Chinees-Indische migranten, waarschijnlijk in de orde van nog geen 10.000. Ten slotte vestigden zich, kort na de overdracht van Nieuw-Guinea, Papoea's in Nederland; dat ging vermoedelijk om slechts enkele honderden.

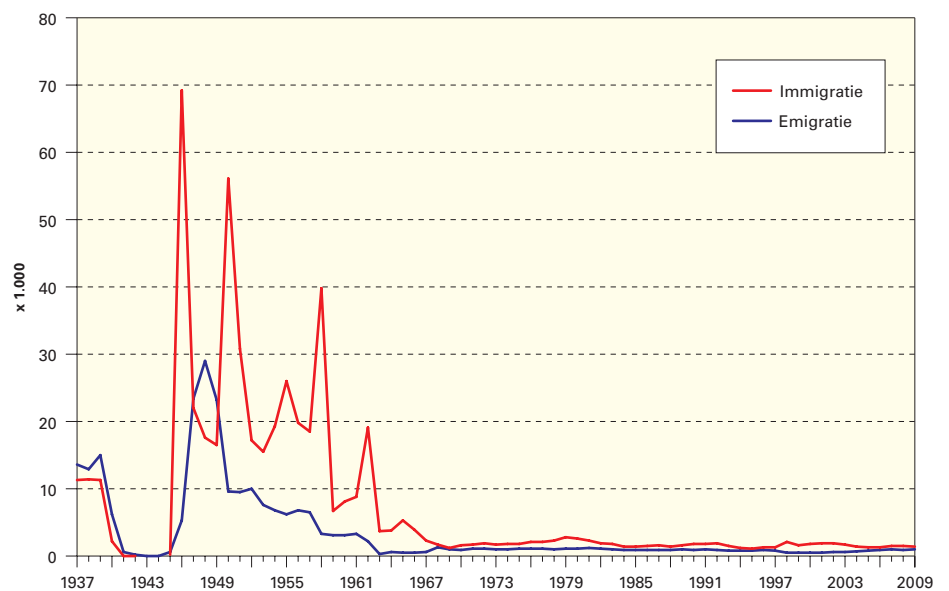
De achtergrond van deze uit de dekolonisatie voortvloeiende emigraties is eenvoudig te schetsen. Vrijwel alle migranten kwamen naar Nederland uit angst voor of uit onvrede met het nieuwe regime in de republiek. Het Nederlandse toelatingsbeleid was zeer open, deels op juridische, deels op politieke gronden. In de eerste emigratiepiek domineerden Nederlandse remigranten, daarna de Euraziatische groep. Op grond van hun 'Europese' status, een juridische categorie die hen onderscheidde van de 'vreemde Oosterlingen' en de immense meerderheid van 'inlanders', kon ook deze tweede categorie aanspraak maken op vrije toegang tot, en volledige burgerrechten in Nederland. De Chinees-Indische immigranten behoorden grotendeels tot de hoger opgeleide, met de Europeanen 'gelijkgestelde' tussencategorie. De toegang van de Molukkers en Papoea's was politiek gemotiveerd; zij hadden in de koloniale situatie geen Nederlands burgerrecht bezeten. Politieke overwegingen waren ook leidend geweest bij de beslissing om in de jaren vijftig en de vroege jaren zestig enkele tienduizenden Euraziatische 'spijtoptanten' alsnog de gelegenheid te geven om het Indonesische staatsburgerschap te verruilen voor het Nederlandse, en daarmee toegang tot het voormalige moederland te verwerven.

In korte tijd 'repatrieerde' zo vrijwel de gehele (Indo-)Europese bevolking naar Nederland.

OUDE EN KINDEREN APART

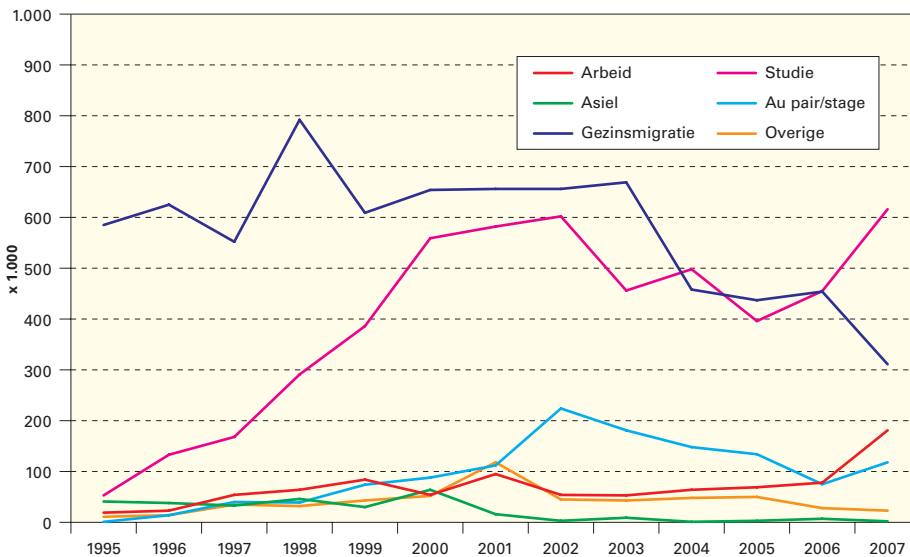
Rond 1900 woonden zeven op de tien Nederlanders in een woning met drie of minder vertrekken (inclusief keuken). Woningen waren overvol. Dat was een ongezonde, maar ook een immorele situatie. De kans op een besmetting was groot. Kinderen beleefden vaak een nachtelijk gesprek of het liefdesleven van de ouders mee. Vooral ook het samen slapen van adolescente broers en zussen (12 jaar en ouder), werd zo rond 1910 ongewenst geacht. Krachtens de Woningwet (1901) kon worden ingegrepen als een woning volgens de voorschriften van de plaatselijke verordening 'overbevolkt' was. Dat was zo als een eenkamerwoning werd bewoond door vier mensen, een tweekamerwoning door zes en een driekamerwoning door negen. Voor de inrichting van de slaapkamers waren aanvullende richtlijnen geformuleerd. Voorkomen moest worden dat jongvolwassenen van verschillend geslacht een slaapkamer deelden en dat een alleenstaande ouder met een (ouder kind) in dezelfde kamer sliep. Het noodzakelijke aantal vertrekken in een zogeheten hygiënische woning kon worden berekend. Zo'n woning bestond uit een woonkamer, een keuken, een slaapkamer voor de ouders, waar ook plaats was voor een kinderledikant, en zoveel slaapkamers voor de kinderen dat meisjes en jongens op eigen kamers konden slapen. (CBS)

Figuur 1. Migratie naar land van herkomst/bestemming: Indonesië (1937-2009)

Bron: CBS.

Figuur 2. Immigratie van personen met de Indonesische nationaliteit, naar geregistreerd migratiemotief (1995-2007)

demodata

VAKANTIEBESTEDING

Toenemende welvaart en verandering van leefgewoonten maakten dat er in Nederland na 1945 meer ruimte kwam voor ontspanning. Vakantie was geen luxe meer, maar een behoefte en een recht. Het Onderzoek naar de vakantiebesteding (1947, Nederlandse Stichting voor Statistiek (NSS)), bracht het vakantiepatroon in kaart. Ruim de helft van de geënquêteerden was in de vakantie op pad geweest. De rijkere gingen het vaakst weg (21 procent thuisblijvers), arbeiders gingen het minst vaak weg (67 procent thuisblijvers). Een derde bleef onvrijwillig thuis: zij hadden het te druk op het werk, geen geld, geen recht op vakantie, of geen behoefte aan vakantie. Familiebezoek was het belangrijkste vakantiemotief, de mogelijkheid van goedkoop logies was een van de voornaamste redenen voor het bezoek. Van de gerenommeerde vakantiebestemmingen waren de Noorzebadplaatsen (16 procent) en de Veluwe (18 procent) favoriet. Al ver vóór de Tweede Wereldoorlog waren daar verreweg de meeste campings, kamphuisjes en bungalowbedrijven. Op de Veluwe zaten in de zomer vooral mensen uit het westen van het land. (CBS)

Getalsmatig was dit voor Indonesië van weinig belang; de totale bevolking lag rond 1950 immers rond 77 miljoen. De emigranten vormden een klein en zowel in etnisch als sociaaleconomisch opzicht geenszins representatief deel van de Indonesische bevolking. Enkele tienduizenden uit de groep migranten die later werden aangeduid als de 'Indische Nederlanders' migreerden in de jaren vijftig verder naar landen als Australië en de Verenigde Staten.

Gezien de aard van de migratie verbaast het niet dat de samenstelling naar demografische karakteristieken gemeten vrij evenwichtig was, vooral wat betreft de geslachtsverhouding. Het ging immers primair om migratie van gezinnen. Twee derde van de Nederlandse immigranten uit Indonesië in de jaren 1948-1965 waren volwassenen in de leeftijdsgroep 30-49 jaar en kinderen onder de 15, en in de meeste jaren waren mannen en vrouwen ongeveer gelijkelijk vertegenwoordigd (CBS, statistiek buitenlandse migratie).

De postkoloniale periode

Omdat vrijwel de gehele juridisch Europese bevolking uit het voormalige Indië 'repatrieerde', was er sindsdien ook geen sprake van doorlopende gezinshereniging, en evenmin van het ontstaan van een betekenisvolle transnationale gemeenschap – dat zou later heel anders zijn voor de Surinaamse en Antilliaanse migratie. De breuk in de Indische c.q. Indonesische migratiegeschiedenis komt duidelijk tot uiting in de migratiecijfers sinds het midden van de jaren zestig, met zeer lage cijfers voor zowel emigratie als immigratie; tegenwoordig gaat het om ongeveer 1.500 personen per jaar (met een positief migratiesaldo van rond de 500), vrijwel allen in Indonesië geboren. De meeste migranten zijn tegenwoordig studenten en gezinsherenigers, met daarnaast kleinere aantallen au pairs en arbeidsmigranten (figuur 2). Daarmee heeft de migratie het patroon aangenomen van migratie uit derdewereldlanden; van de kenmerken van (post)koloniale migratie is niets meer te bespeuren. Op het terrein van de migratie, met inbegrip van het toelatingsbeleid, is er geen sprake meer

van een bijzondere postkoloniale relatie. Dit maakt het voor Indonesiërs bijzonder moeilijk om zich in Nederland te vestigen. Voor Indonesiërs geldt hetzelfde restrictieve toelatingsbeleid als voor inwoners van andere niet-westerse landen. Ook buiten de strikt juridische sfeer is er geen sprake meer van comparatieve voordelen van en voor potentiële Indonesische migranten boven andere niet-westerse migranten, daar het Nederlands vrijwel uit Indonesië is verdwenen.

Tot slot

De demografische ontwikkeling van de 'Indische' bevolking in Nederland is niet eenduidig weer te geven, mede omdat er van meet af aan sprake was van een hoge mate van gemengde huwelijken. Volgens gegevens van het CBS telt Nederland nu 382.000 inwoners met deels Indonesische/Indische wortels, van wie inmiddels al twee derde tot de tweede generatie behoort. Beets *et al.* (2002), uitgaande van een ruimere definitie van 'Indische Nederlander', komen uit op een geschatte 458.000 (in 2001). Worden de volgende generaties meegeteld, dan ligt het aantal ruim boven het halve miljoen. Daarbij dient in aanmerking te worden genomen dat gezien die hoge mate van gemengde huwelijken, van generatie op generatie, dit 'deels' een cruciale toevoeging is.

Dit artikel is gebaseerd op het hoofdstuk over postkoloniale migraties, geschreven voor: WODC (red.), 2011, *De Nederlandse migratiekaart: Trends, achtergronden en toekomstige ontwikkelingen*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

LITERATUUR:

- Beets, G., C. Huisman, E. van Imhoff, S. Koesoebjono en E. Walhout (2002), *De demografische geschiedenis van de Indische Nederlanders*. Den Haag: NIDI.
- Bosma, U. (2010), *Indiëgangsters*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Nicolaas, H. en A. Sprangers (2007), Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling. In: *Bevolkingstrends*, 4^e kwartaal, pp. 32-46.
- Oostindie, G.J. (2010), *Postkoloniaal Nederland: Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Willems, W. (2001), *De uittocht uit Indië 1945-1995*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Prof. dr. G.J. Oostindie, KITLV/Royal Netherlands Institute of Southeast Asian and Caribbean Studies, Leiden (E-mail: oostindie@kitlv.nl) en **drs. J.J. Schoorl**, NIDI. E-mail: schoorl@nidi.nl